

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
Колодізєва Олега Миколайовича,
професора кафедри митної справи і фінансових послуг Харківського
національного економічного університету імені Семена Кузнеця,
доктора економічних наук, професора
на дисертаційну роботу Шіріняна Едварда Арамовича
на тему «Розвиток ринку банківських послуг в Україні»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 07 «Управління та адміністрування»
за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»**

Актуальність теми дисертаційної роботи

Еволюція ринку банківських послуг в Україні супроводжується перехідними процесами формування і стабілізації ринкових відносин, імплементацією європейських вимог до умов введення банківського бізнесу, транснаціоналізацією банківської діяльності, посиленням процесів капіталізації банків, впровадженням інновацій в умовах одночасного впливу воєнного стану та негативних факторів щодо погіршення фінансового стану. Такі процеси є складними, потребують нового розуміння і обґрунтованого підходу задля побудови прогнозних моделей і надання практичних рекомендацій. Саме таке наукове завдання вирішувалось в дисертації Едварда Арамовича Шіріняна. Тема дисертації є актуальною як теоретично, так і з погляду практичного застосування одержаних результатів. Автор вирішує важливі питання за допомогою комплексного підходу, всебічного аналізу і пропонує інноваційні техніки на основі глибоких економіко-математичних знань і визнаних методик оцінювання та ефективних заходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Зі змісту дисертаційної роботи випливає, що дисертація є складовою науково-дослідної роботи кафедри фінансових ринків та технологій і кафедри публічних фінансів Державного податкового університету «Державні запозичення в системі публічних фінансів» (№ державної реєстрації 0121U109588). У межах зазначеної теми автором сформульовано

пропозиції щодо державних запозичень в період воєнного стану і оптимальної відкритості РБП і всієї економіки України (довідка від 17 травня 2024 р – Додаток Г).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність

Детальне ознайомлення зі змістом дисертації та переліком опублікованих праць автора дає підстави зробити висновок, що більшість положень і висновків характеризуються науковою новизною, базуються на використанні загальновідомих методів і визнаних методологій дослідження. Сформульовані наукові положення та висновки узгоджуються з відомими даними інших досліджень, а обраний предмет і об'єкт наукового дослідження обумовили цілісний розгляд проблеми. Висновки і рекомендації ґрунтуються на опрацюванні наукових розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Достовірність основних наукових положень дисертаційної роботи підтверджується їх публікаціями у наукових фахових виданнях, апробацією на конференціях, використанням у практичній діяльності банків.

Згідно з викладеним у вступі дисертації, апробацію наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в роботі, здійснено на 5-ти міжнародних науково-практичних конференціях, що відбулися в 2021 - 2024 роках в містах Ірпінь, Київ, Чернівці.

Кількість, обсяг та зміст друківаних праць відповідають вимогам щодо публікації основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії та надають автору право на публічний захист результатів дисертаційної роботи. Зазначене вище дає підстави зробити висновок про самостійність, наукову новизну роботи, використанні автором власних підходів до виконання визначених завдань.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Шіріняна Е. А. відповідає науковій спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», вимогам Наказу МОН

України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог щодо оформлення дисертації (зі змінами)» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р.

Дисертацію написано українською мовою, автореферат має переклад на англійську мову, стиль викладення матеріалу – науковий. Зміст, структура та висновки дисертаційної роботи відповідають задекларованим меті та поставленим завданням.

Відсутність (наявність порушення академічної доброчесності)

Ознайомлення з дисертацією та науковими працями Шіріняна Е. А. дає підстави зазначити, що автором дотримано принципи та норми академічної доброчесності. Порушень академічної доброчесності у дисертаційній роботі не виявлено, подано посилання на відповідні джерела з дотриманням норм законодавства про авторське право.

Повнота викладу основних наукових результатів дисертації в опублікованих працях

Основні наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи достатньо повно висвітлені у наукових публікаціях здобувача. За результатами дисертації опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 8,0 д. а. (особисто автору належить 5,35 д. а.), у т. ч. 7 статей у наукових фахових виданнях України (у т. ч. 2 одноосібні статті обсягом 2 д.а.) та 5 публікації апробаційного характеру.

Особистий внесок у наукових працях зазначений у списку публікацій. Список опублікованих праць наведено в дисертації (як у вступній частині, так і в Додатку В).

Вважаю, що профіль друкованих видань і зміст наукових праць відображають зміст дисертаційної роботи здобувача, відповідають встановленим вимогам до висвітлення отриманих результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Практичне значення одержаних результатів

Практичне значення одержаних результатів полягає в у розробленні науково-обґрунтованих практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення розвитку ринку банківських послуг (РБП).

Про практичне значення та використання результатів дисертаційної роботи свідчать довідки про впровадження в практичну діяльність банків: АТ «ПУМБ» – стосовно системи ключових показників ефективності, конкурентної позиції банку на ринку, рекомендацій післявоєнного відновлення (довідка від 24 квітня 2024 р.); АТ «Ощадбанк» (довідка від 22 грудня 2023 р.) і АБ «УКРГАЗБАНК» (довідка від 15 квітня 2024 р.) – щодо методики визначення і покращення конкурентної позиції банку на ринку (Додатки Д, Е, Ж).

Вважаю, що розроблені рекомендації представленого наукового дослідження можуть бути використані в практиці діяльності інших банківських установ і уповноважених органів регулювання РБП.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій

Дисертаційна робота Шіріняна Е. А. характеризується високим рівнем наукової новизни, а саме:

удосконалено:

1) науково-методичний підхід щодо верифікації закону Гібрата у частині залежності зміни активів і доходів банку від його розміру для ринку банківських послуг України на макроекономічному і мікроекономічному рівнях, що дотепер не мало обґрунтування, з припущенням можливості

встановлення статистичного нормального чи логнормального розподілу банків за розміром. У межах макроекономічного опису встановлено, що закон Гібрата для банків України не виконується, а їх розподіл за розмірами активів і доходів не відповідає нормальному чи логнормальному розподілам, а в межах мікроекономічного опису доведено можливість зростання активів банків незалежно від розмірів і, відповідно, дію закону Гібрата для окремих банків вибірки (с. 81-96);

2) методичні засади оцінювання конкуренції на основі показника Герфіндаля-Гіршмана, концентрації і банківського проникнення внаслідок зменшення кількості банків на ринку на підставі встановлених значущих кореляцій від кількості банків і емпіричних даних (с. 97-108);

3) перелік, класифікацію і критерії ключових показників ефективності функціонування РБП України для держави, що дотепер не було розроблено і систематизовано, перелік яких є таким: відсоток українських банків; ступінь державної монополізації ринку; запас монополізації банків; запас конкуренції банків; ємність банківських послуг; показник інвестицій банків у економіку; надходження податку на прибуток банків до бюджету (с. 128-142);

4) теоретико-методичний підхід до визначення конкурентної позиції банку за рівнем охоплення РБП шляхом розробки і впровадження нових кількісних параметрів, показників охоплення ринку і критеріїв ефективності, що визначають ключові аспекти діяльності банків, інтегрального показника їх конкурентної позиції (с.113-127);

дістали подальшого розвитку:

5) понятійно-категоріальний апарат фінансової науки у частині детермінування поняття *«ринок банківських послуг»*, яке, на відміну від усталених практик та існуючих підходів, сформульовано з позицій теорії відкритих систем і теорії поведінкової економіки, та згідно з яким ринок банківських послуг являє собою частину ринку фінансових послуг і є відкритим економічним середовищем щодо купівлі-продажу банківських послуг і продуктів (с.13-29);

б) визначення банківської екосистеми як складової фінансової (еко)системи і відкритого економічного середовища з надання банківських послуг і продуктів із сукупністю учасників РБП і всієї системи, що охоплює групи користувачів послуг, провайдерів послуг, провайдерів інфраструктури та технологій, суб'єктів державної політики, експертів, міжнародних та національних інвесторів, які формують вхідні та вихідні фінансові потоки, утворюють зв'язки та єдине ціле, де взаємодія між собою, об'єднання та спільна діяльність учасників можуть приводити до синергетичних ефектів у фінансових результатах і непередбаченої колективної та індивідуальної поведінки (с. 29-44);

7) теоретичне обґрунтування і змістовне наповнення складу учасників ринку банківських послуг з відповідним поділом на основних учасників (клієнти-покупці, банки-продавці, філії іноземних банків та банківські групи), неосновних учасників (небанківські фінансові установи-посередники і провайдери окремих банківських послуг), інших допоміжних учасників із включенням органів регулювання ринку з відповідними повноваженнями і банківськими операціями (с.13-29);

8) практичні рекомендації щодо післявоєнного відновлення і подальшого розвитку РБП на основі аргументованих пропозицій щодо: продажу половини державних банків з попереднім розділенням (реорганізацією) великого державного банку на 3 середніх за розмірами для вирішення проблеми високої концентрації банківських послуг; збільшення ставки податку на прибуток банків для підвищення податкової ефективності банківського сектору; обмеження процентних ставок за позиками та програм полегшення умов кредитування населення і бізнесу, який постраждав від бойових дій, програм реструктуризації та відстрочки повернення кредитів для населення (с.61-80, с.143-148).

З наведеного переліку всі пункти стосуються спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». На нашу думку, у дисертації вперше в Україні здійснено спробу дослідити на українському

ринку банківських послуг часову динаміку розподілів банків (по роках) з метою встановлення відповідності розподілу банків за розмірами закону Гібрата (пункт 1 наведеної новизни). Цей науковий результат, на мою думку, можна було сприймати як пункт новизни «вперше», а не «удосконалено», як це подано в дисертації. Українська економічна наука потребує міжнародного визнання і тому, само-критичне обмеження новизни результатів світового рівня не додає визнанню вітчизняних науковців і вітчизняної науки. Так само, пункт новизни 3) щодо ключових показників ефективності функціонування РБП України для держави, наскільки мені відомо, також є першою вітчизняною розробкою, і тому доцільно розглядати з позицій пункту новизни «вперше». Загалом, науковий пошук характеризує широкий перелік опрацьованих автором питань і в цілому свідчить про його високу фахову обізнаність щодо проблем розвитку ринку банківських послуг в Україні.

Оцінка змісту дисертації

Розділ 1 присвячений теоретико-методичним основам функціонування ринку банківських послуг (с. 13-60). За результатами теоретичного дослідження:

- проаналізовано літературні джерела щодо визначення сутності понять «ринок банківських послуг» України, «банківська система» з позицій сучасної економічної науки і українського законодавства, синергетики і теорії відкритих систем (с. 13-29, с. 30-44);

- обґрунтовано перелік детермінант, що визначають стан і особливості розвитку ринку банківських послуг України на сучасному етапі еволюції (с. 45-57);

- виявлено, що Закон «Про банки і банківську діяльність» дає неповний перелік регуляторів ринку банківських послуг, що поза увагою залишаються Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Антимонопольний комітет України, Міністерство фінансів України (в частині регулювання державними

банками), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (с. 18-24);

- надано авторське визначення поняття «ринок банківських послуг» з позицій теорії відкритих систем і теорії поведінкової економіки (с. 28-30);

- трансформовано поняття «банківська система» у поняття «банківська екосистема» як складова фінансової (еко)системи і відкрите економічне середовище з сукупністю учасників, що формують вхідні та вихідні фінансові потоки (с. 33-45);

- оновлено та розширено перелік інфраструктурних складових ринку банківських послуг і банківської системи України (с. 40-41);

- встановлено, що кількісний опис ринку банківських послуг уповноваженими органами і дослідниками базується на визначенні таких детермінант, як: індекс Херфіндаля-Хіршмана, показник відкритості ринку (для іноземного банківського капіталу), показники концентрації (як відсоткові частки найбільших гравців), показник банківського проникнення (як чинник формування ВВП країни), показники рентабельності (активів чи власного капіталу) (с. 45-58).

Розділ 2 присвячений вивченню та аналізу особливостей функціонування та тенденцій розвитку ринку банківських послуг в Україні (с. 61-112).

Заслуговують на увагу одержані дисертантом результати, зокрема:

- визначено сучасний стан і тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні за останні роки (с. 61-80);

- проведено емпіричний аналіз застосування закону Гібрата щодо темпів зростання розмірів банківських установ (с. 81-96);

- здійснено регресійний аналіз і визначено кореляції, що описують розвиток ринку банківських послуг (с. 97-108);

- доведено можливість зростання активів банків незалежно від розмірів і, відповідно, дія закону Гібрата для окремих банків вибірки з 6 успішних банків, що не залишали ринок банківських послуг (с. 92-97).

У розділі 3 «Напрями подальшого розвитку ринку банківських послуг в Україні» автором запропоновано:

- науково-методичний підхід до оцінювання і покращення конкурентної позиції банків на ринку банківських послуг України і апробовано підхід на прикладі 5-ти різних банків з українським капіталом: «А-БАНК», банк «ВОСТОК», «ТАСКОМБАНК», ПУМБ, банк Південний. Впорядковано конкурентні позиції банків залежно від отриманого результату (с. 113-127);

- аргументовано шляхи підвищення ефективності функціонування ринку банківських послуг шляхом розроблення системи ключових показників ефективності, перевірено ефективність функціонування ринку банківських послуг України з подальшим наданням практичних рекомендацій органам регулювання (с. 128-142);

- надано пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку ринку банківських послуг, серед яких: доцільність зменшити кількість державних банків через реорганізацію, поділ на 2-3 банки і подальший продаж, зміна ставки податку на прибуток (с. 143-147).

Після кожного розділу та загалом за результатами дослідження сформульовано висновки, які відображають зміст дисертаційної роботи та свідчать про виконання всіх поставлених завдань.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертаційної роботи

Оцінюючи позитивно дисертаційну роботу в цілому, слід відмітити важливі дискусійні моменти та висловити окремі зауваження:

1. У розділі 1 дисертації визначено детермінанти розвитку ринку банківських послуг, серед яких наведено показник Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (Мінекономіки), що визначає рівень безпеки банківської системи – частка кредитування банками реального сектору економіки на рівні понад 30% від ВВП (формули 1.4-1.5 на с. 49).

Водночас в розділі 3 автором розроблено власну систему ключових показників ефективності функціонування ринку банківських послуг України

на основі макроекономічних показників, де пропонується подібний показник – показник проникнення за інвестиціями банків (формули 3.21-3.22 на с. 137-139) з критерієм на рівні понад 35% ВВП. Як бачимо, критерій дещо змінено. Відтак, умову забезпечення ефективності функціонування ринку банківських послуг (пункт 3 новизни) автором посилено, що, на нашу думку, є дискусійним.

2. У дисертації, в частині визначення конкурентної позиції банку і ринкової частки суб'єкту ринку, пропонується інтегральний показник конкурентної позиції банку (пункт 4 новизни) як середнє геометричне значень окремих індексів за формулою (3.9) на стор. 125. Автором не показано переваги та недоліки такого методу порівняно з іншими можливими методами. Приміром, на нашу думку, можна було обрати метод середньо арифметичного обчислення.

3. Дискусійним вважаю пункт 8) новизни стосовно практичної рекомендації післявоєнного відновлення і подальшого розвитку РБП на основі продажу половини державних банків з попереднім розділенням (реорганізацією) Приватбанку на 3 середніх за розмірами для розв'язання проблеми високої концентрації банківських послуг (моделі покращення ефективності на с. 143-147). Гадаються недоцільними відповідні організаційні кроки та операційні витрати з боку держави на таку реорганізацію, особливо у післявоєнний період.

4. На нашу думку, дещо громіздким є пункт 6) новизни стосовно понятійно-категоріального апарату фінансової науки у частині детермінування поняття «*банківська екосистема*» (с. 45 дисертації), що ускладнює його сприйняття. На нашу думку, доцільно було б спростити авторське подання.

Загальний висновок

Висловлені зауваження не зменшують загального наукового та практичного значення результатів роботи і не змінюють загальної позитивної оцінки дослідження.

Дисертаційна робота Шіріняна Е. А. є самостійною та завершеною працею на актуальну тему, яка характеризується високим рівнем наукової новизни, містить особистий внесок дисертанта.

За змістом, структурою, обсягом та оформленням дисертаційна робота відповідає вимогам Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог щодо оформлення дисертації (зі змінами)» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

Зазначене вище дає підстави зробити висновок, що Шірінян Едвард Арамович, автор дисертаційної роботи на тему «Розвиток ринку банківських послуг в Україні», заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Офіційний опонент

Доктор економічних наук, професор,
професор кафедри митної справи
і фінансових послуг

Харківського національного

економічного університету

імені Сємена Кузнеця

12.08.2024

Олег КОЛОДІЗОВ